

A magyar polgárság kialakulása és küzdelmei.

Írta: KERÉKES GYÖRGY.

GRÜNWARD BÉLA azt mondja »A régi Magyarország« című munkájában, hogy a város egy magasabb gazdasági fejlődés eredménye, de egyszersmind szülője és megteremtője az emberiség magasabb műveltségének. És pedig oly kizárólagos értelemben szülője e műveltségnek, hogy tulajdonképpen nincs is más cultura, mint városi. A földművelő paraszt mindig a műveltség színvonala alatt állott. A nemesség a culturában legjobb esetben műkedvelősködött és fogyasztott. A cultura csak sokak összhangzó, egyöntetű és kitartó, odaadó munkájának az eredménye. A nemesség évezredek hivatása a fegyverforgatás; sem ideje, sem kedve nem volt e nemzedékeken folytatott munkához. Falvakon, tanyákon szétszórva élt s így nem is végezhetette azt a culturmunkát, a mely éppen az együtt-élő tömegek összhangzatos munkájából áll elő.

Ellenben a polgárságot életmódja, hivatása, kenyérkeresete egyenesen a művelődésre utalta. A polgár a nagy népességű városokban él, országot-világot bejár. Már a durva ökológia idején el kell sajátítania az érintkezésbeli finomságot. Amikor a legelőkelőbbek is még az írás-olvasás nehézségeivel küzdenek, amikor a XVI. század elején Báthory nádor még a nevét sem tudja leírni: a polgárnak már számítani kell, idegen népek terményeit, törvényeit meg kell ismernie. A polgár iskolákat, egyetemeket, könyvtárakat állít, tudósokat, feltalálókat pártol, mert a folyton növekedő termelésnél és közlekedésnél új és új, tökéletesebb eszközökre van szüksége. A városokban születnek meg a természettudományok, a reformatio, a szabadság, egyenlőség, testvériség és a népjogok

*) GRÜNWARD BÉLA: A régi Magyarország 37. 1.

nagy eszméi, mert a polgároknak abból van a hasznuk, ha mindenki felvilágosult, művelt és jómódú, mert akkor őket a forgalom lebonyolításában semmi mesterséges faji, felekezeti, politikai korlát nem gátolja s tehetős, fogyasztóképes közön-ségök van. A városokban nagyszámú művelt és gazdag polgár lakik. Ezek összefogva vagy külön emelték a nagyszerű köz-és magánépületeket; székesegyházakat, palotákat, szobrokkal, festményekkel megrakott múzeumokat. Athénnek, az olasz, francia és német városoknak kulturai hagyatéka nagyobb értékű az emberiségre nézve a világ összes harcias törzseinek hőstetteinél.¹⁾

Ha tehát a városok és a polgárok ily nagy szerepet játszottak az emberiség és valamely nemzet életében, kívánatos, hogy mi magyarok is többet foglalkozzunk a mi városaink és polgárságunk múltjával, jelenével és jövőjével. Történet-írásunk eddig vajmi kevés munkát szentelt nekik. A királyok, hősök, nagy családok történetét már eléggé feldolgozták. Acsády megírta a jobbagyság történetét is egy hatalmas kötetben. De a magyar polgárság történetét csak nagyon elvétve kutatta és tárgyalta egy-egy írónk. Ezért van azután az, hogy voltaképpen nem is tudjuk, volt-e nekünk valódi polgárságunk, volt-e valódi városi életünk és e polgárság, valamint városok mily részt vettek a magyar nemzet ezeréves fenntartásának nagy munkájában. Röpkédnek a levegőben a kifejezések: történelmi osztályok, nemzetfenntartó osztály. Vajjon a magyar polgárság szintén történelmi és nemzetfenntartó osztály-e? Vagy talán nincs a magyar polgárságnak története és talán semmi szerepe nem volt ezeréves fennmaradásunkban?

Az alábbiakban e kérdésekre akarok megfelelni, bár nagyon vázlatosan és fogyatékosan tehetem csak.

Mindenekelőtt a magyar polgári osztály keletkezését és középkori helyzetét akarom némileg megvilágítani. Azután pár példán a felszabadításáért folytatott küzdelmüket óhajtom bemutatni. Végül pedig néhány szóval rá akarok mutatni azokra az okokra, a melyek következtében polgárságunk fejlődése fennakadt s minek következtében mai napig nagyon is érezhetően visszamaradtunk országos fejlődésünkben.

¹⁾ GRÜNWARD i. m. 40. 1.

Az az első kérdés tehát, hogyan keletkezett polgári osztályunk s hogyan keletkeztek első városaink?

A bevándorló magyarok éppen a folytonos vándorlás következtében állattenyésztésből éltek s csak a letelepedés után tértek át mindnagyobb mértékben a földművelésre. E korban ipari szükségletét jóformán mindenki önmaga látta el házilag, miként az elhagyott helyeken még ma is a paraszt maga építi házát, maga bútorozza be, szövöi ruháját stb. A világi és egyházi előkelők is házilag gondoskodtak a szükséges iparcikkekről. Az egykorú adománylevelekből látjuk, hogy jobbágyaiknak egy része kovács, kerékgyártó, bodnár, kőműves, pék stb. munkát végzett. A főurak, püspökök, káptalanok, a királyi várak körül ily jobbágy vagy majorsági mesterembereket találunk, kiknek fennmaradt példái a mai tanyai és uradalmi faragógazdák és conventiósi iparosok, gépészek, kovácsok, molnárok stb.

Az urasági jobbágyiparosok szabad idejükben a körülöttük lakó nép számára is dolgoztak s ahol különösen valami kedvező ipari nyersanyag is rendelkezésre állott, pl. edényekhez való agyag, fa, fém, len stb., ott a megfelelő iparágak szakmaszerűleg kifejlődtek s művelői idővel valóságos iparosokká lettek. A várak, a megyei várispánok, a püspökök, káptalanok, szerzetes rendek székhelyei központi és természetes forgalmi helyeken keletkeztek és mint a vallási, közigazgatási, közművelődési csomópontok s jó védelmi helyek, sok embert magukhoz vonzottak. Ily helyeken községek keletkeztek s ezekben fejlődni kezdett a későbbi polgárosztály.

De községek nemcsak ily hosszas fejlődés útján, hanem egyszerre is előállottak. T. i. királyok, főurak külföldről, különösen német és olasz telepéseket hoztak be, birtokaikon valóságos községi szervezettel tömegesen letelepítvén őket. Ily telepeket és községeket alapítottak a szászok a Szepességben és Erdélyben. Ily betelepítéssel fejlesztették ki a királyok a bányavárosokat.

Az első volt tehát a telep keletkezése akár természetes fejlődés útján, akár mesterségesen, idegenek beköltöztetésével. E telepek lakói együtt éltek, egy úr alá tartoztak s bennök bizonyos közösség fejlődött ki.

Már maga a földesúr is megbízott vakit, aki az iparos-

jobbágyokra felügyelt. Ez bizonyára olyan lehetett, aki ez iparágakhoz értett is, sőt maga is ily iparos volt. A földesúrnak e felügyeletgyakorlása fejlesztette ki e kézművesekben az együvé tartozás szellemét, a testületi érzést,¹⁾ minek következtében érdekeiket együttesen igyekeztek előmozdítani. Az ily szövetségek idő folytán czéhekké fejlődtek, melyek a polgárok érdekeinek leghatalmasabb előmozdítói lettek. Legelsőbbben jelentkezett az az érdekük és törekvésük, hogy ne álljanak mindenben uruk tisztjeinek a gyámsága alatt, akik már az iparosság fejlődése korában is hajlandók voltak velők mint közönséges jobbágyokkal bánni, holott idővel sok szabad ember is vegyült közéjük. Különösen az a legfőbb törekvésük, hogy mindennapi ügyes-bajos dolgaikat önmaguk intézzék el, vagyis saját bírójuk legyen. Már amint a közös, együttes élés kifejlődött, két saját hatóság is előállott. A földműves helységben a hegymesteri, mezőrendőri hatóság; az iparos és forgalmi helyeken a vásárbíróság. A községi szervezetnek, községi önkormányzatnak e két hatóság az ősi magva.²⁾

A hegymesterek, mezőrendőrök a fejlődő község szőlőire, kertjeire, földjeire ügyeltek föl s a felmerült idevágó ügyeket a földesúri hatóság közbenjötte nélkül igyekeztek elrendezni. A vásárbírók a vásári adás-vevés ügyeit intézték el. Az eladók és vevők összejövetele a kedvező helyeken egész természetesen fejlődött. A földesurak szívesen nézték e kialakuló vásárokat, mert nekik a vámszedéssel egyenes hasznot hajtottak, s jobbágyaikat gazdagítván, gazdagították az ő jövedelemforrásukat. Ezért szívesen adták a vásártartó jogot, szívesen közbenjártak, hogy községeik megkapják. Királyok és földesurak a vásárra igyekvőknek messzemenő vagyon- és személysértetlenséget igyekeztek biztosítani. Szívesen beleegyeztek abba is, hogy maguk az üzleti viszonyokat értő üzletemberek intézzék el a vásári ügyeket. így keletkezett a vásárbíróság, amelyet újabban az egész városi élet kiindulópontjának, csirájának tekintenek a német írók.

Íme: a telep, a tanya, a szállás községgé kezd alakulni, sőt a községben önkormányzati hatóságok, a mezőrendőr,

¹⁾ KIRÁLY JÁNOS: Pozsony város joga a középkorban. 169. 1.

²⁾ ORTVAY: Pozsony város története. II. 2. 5. 1.

hegymester és a vásárbíró kezd kifejlődni. Ezzel a községi élet új úton indult meg, azon az úton, amelyen végül valódi várossá lett. Ez az út azonban nagyon nehéz és hosszú volt, mert ez a szó: »város«, magában foglalta a polgári szabadságot, a polgárnak, a városnak felszabadulását mindenféle hűbéri kötelékből, mindenféle földesúri jobbágyi helyzetből. Ez pedig vajmi nehezen történhetett meg. Eddig e községek valamely egyházi vagy világi földesúr hűbérközségei, amelyek pedig a király tulajdonai voltak is, a vármegye és várispán fennhatósága alatt állottak. Földesuraik iránti kötelezettségeik általában olyanok voltak, mint a többi jobbágyoké.

Tagadhatatlan, hogy a községek és városok a hűbéri és megyei várak védelme és központosító hatása alatt fejlődtek ki. Azonban eljött az idő, amikor e gyámság már megszűnt fejlesztő hatású lenni, sőt egyenesen akadálya lett a további kibontakozásnak. A községi élet, amint megnövekedett, kezdett sokágazatú és bonyolódott lenni. A sok ember együttélése, élénkülő üzleti összeköttetései, a sokféle foglalkozás és érdekek különös közigazgatási, rendőri, egészségügyi, művelődési kérdések megoldását kívánta. Ezek vezetése, irányítása kiváló gondot és körültekintést kívánt. Ezt a régi hűbéri uralom egyszerű és önkényes hatóságai, tisztjei megoldani nem tudták. A parancsszó és egy-két kevésbé érdekelt ember intézkedése ez ügyeket jól eligazítani nem volt képes. A hiányokat a község maga kezdte pótolni, saját tisztviselő-kara és tanácsa alakult, mely lassankint az összes ügyeket, a fontosabbakat is maga óhajtotta intézni. Ezekből az önkormányzati törekvésekből a hűbérurakkal és tisztjeikkel heves összeütközések származtak.

Még súlyosabb összetűzések keletkeztek az anyagi kérdésekből. A városra fontos feladatok hárultak nemcsak saját lakói, hanem messze vidék, sőt az emberiség szempontjából is. Falai távoli vidék népének nyújtottak menedéket s a városi cultura az egész emberiségnek javára szolgált. Gondoskodnia kellett első sorban saját lakóiról és e városi lakók igényei műveltségökkel arányosan növekedtek. A gazdagodó városokat minden rabló, minden betörő ellenség ki akarta fosztani. Rendőrséget, fegyvereseket kellett szervezni, a várost falakkal, tornyokkal kellett körülvenni. Közös tanácskozásokra

középületeket kellett emelni. Hogy az együttélés lehetséges és kellemes legyen, a tisztaságot csatornákkal, kövezettel kellett előmozdítani. Iskolát, kórházat kellett állítani.

E terhek arra bírták a városokat, hogy a hűbérúr iránti anyagi kötelezettségeket minél inkább csökkentsék, fáradságos keresetök gyümölcsét maguk élvezzék s ne kelljen azt másnak odaadni. Ne járjon a földesúr és tisztje mindig a sarkukban és minden jövedelmük tejfelét ne szedje le. Készebbek voltak inkább együttesen bizonyos évi pénzdót fizetni, vagy egy nagyobb összegben magukat a szolgaságból örökre kiváltani. Ezzel szemben a hűbérúr igényei is fejlődtek a korrallal, és azok a jómódú városoktól mindtöbbet kívántak, sőt egyenesen gazdasági boldogulásukat gátolták azzal, hogy piaczi és vásári vámokkal riasztották vissza a városba sereglő vevőket és eladókat.

A városok azonban kinőttek a gyámság alól és minden földesúri terhet le akartak rázni. Századokon keresztül nagy csatákat folytattak ezért a hűbérurak ellen. TIMON ÁKOS »Magyar alkotmány- és jogtörténetében a magyar városi szabadság kifejlődését egészen magyar különlegességnek mondja, mivel szerinte a magyar városoknak nem kellett úgy küzdeniök, mint a nyugati városoknak, hogy függetlenítsék magukat a tartomány úri, földesúri hatalom alól.¹⁾ Ezzel szemben, bár történelmi kutatásaink még e téren vajmi hiányosak, már is számos erős összeütközést, sőt valóságos csatákat ismerünk, melyeket a városok uraik ellen, felszabadításukért vívtak. Csakis az a különbség a mi városaink és a külföldiek e nemű harczi közt, hogy a külföldiek 1-2 századdal hamarább vívták meg e csatákat, aminthogy mi minden téren hátrább voltunk mindig, továbbá, hogy az ő polgárai erősebbek, tehát küzdelmeik is nagyobb szabásúak és sikerebbek voltak.

A XI. századig az egyházi és világi hűbérurak nyugaton is szolgálknak tartják a községi lakosokat. De a XI. század óta a kedvezőbb viszonyok közt élő községek lakossága mindinkább vagyonosodott, falakkal körülvett városokká alakult s e század közepén már megkezdődött felkelésök uraik

¹⁾ TIMON: Magyar alkotmány- és jogtörténet 201. 1.

ellen. Némelyek pénzzel, némelyek fegyverrel igyekeztek felszabadulásukat kicsikarni. A városi szabadság elnevezéseként ekkor kezdik a commune szót használni. S hogy e fogalom és szó mennyire gyűlöletes volt e korban, bizonyítják az egykorú följegyzések. A XII. században élő Nogenti Guibert így ír róla: »Commune, ez egy új és utálatos név. íme, mit értenek alatta: az adózó emberek évenként csak egyszer fizetik uraiknak azt az adót, amivel nekik tartoznak. Ha pedig valami kihágást követnek el, törvényesen meghatározott bírsággal váltják meg magukat.«

Világi és egyházi urak a legnagyobb erővel igyekeztek megakadályozni a városok felszabadulását. Ivo chartresi püspök, a legkiválóbb francia főpapok egyike 1099-ben a beauvaisi káptalannak kijelentette, hogy a városi jogokra letett eskü nem kötelező senkire, mert ellenkezik az egyházi törvényekkel és a szent atyák ítéleteivel. Az 1213-iki párizsi zsinat megbélyegezte »azon szövetkezeteket, melyeket az uzsorások szerveztek Franciaország csaknem minden városában, melyeket közönségesen communenek neveznek, s melyek az egyházi igazságszolgáltatás felforgatását célzó ördögi szökásokat hoztak be«. Sok úr véres bosszút állott a felkelő városokon, de akadtak olyanok is, akik megadták a városok kívánságait, belátván, hogy ha virágzóbbak és gazdagabbak lesznek e városok, több adót fognak fizetni uraiknak.¹⁾

Nemsokára pedig az uralkodókban nyertek hatalmas pártfogókat a városok, kik inkább a békeszerető, adótfizető, engedelmes városokat kedvelték, mint a dacoskodó, fegyveres ellenállásra mindig kész s adót fizetni nem akaró nemeseket. E nemesség ellensúlyozására viszik be a polgárokat az országgyűlésre is. Angliában 1265-ben városonként 2-2 követtel, Franciaországban 1356-ban összesen 400 taggal, annyival, mint a nemesség és papság együttvéve. Casztíliában 1188., Aragóniában 1134., Németországban a XIII. század végén hívják meg a városokat is az országgyűlésre.

Feltűnő jelenség a városok e felszabadulási harczaiban, hogy az egyházi hűbérurak sokkal hevesebb ellenállást fejtettek ki, mint a világiak. E dolog magyarázata abban rejlik,

¹⁾ Nagy képes világtörténet V. k. 473-476. 1.

hogy a király vagy egy-egy világi főúr tetszése szerint megalkudhatott a maga városaival. Ellenben a főpapok, vagy egyházi testületek a simonia halálos vétkébe estek, ha valamely megszerzett jogot feladtak. Simonia tulajdonképpen egyházi méltóságoknak pénzért való adása volt; de egyházi jog eladását is értették alatta. Tehát a felszabadulni akaró városok alku és törvénykezés útján nem boldogulhattak az egyháziakkal, ennél fogva a forradalmi jellegű erőszakoskodás útját kellett választaniuk.¹⁾

Nálunk a tulajdonképpeni városi élet századokkal később mondhatni csak a tatárjárás után kezd kifejlődni. IV. Béla király a tatárok betörésekor szomorúan tapasztalta a megerősített, falakkal körülvett városok hiányát, melyek a körülötte lakóknak menedéket nyújtanának. Ezért a városokat hathatós pártfogásába veszi, biztatja őket, hogy falakkal vegyék körül magukat, s hogy ehhez meg legyen az anyagi erejük mintegy 25 várost messzemenő szabadalmakkal, kiváltságokkal ruház föl. Az Anjouk: Róbert Károly s Nagy Lajos, továbbá Zsigmond, Hunyadi János és Mátyás folytatják e városokat pártfogoló irányt. Alattuk élnek városaink és polgáraink virágkorukat, felszabaduló törekvéseiket pártolják és számos várost teljesen felmentenek a földesúri hatóság alól és szabad királyi várossá tesznek, ami azt jelentette, hogy e városok teljesen önmagukat kormányozták s adót csakis a királynak fizettek; Zsigmond 1405-ben bevitte őket az országgyűlésre s ezzel a törvényhozás tagjaivá lettek s ők alkották a harmadik rendet.

Amint azonban a XVI. századtól kezdve a Habsburgok kerültek a trónra, városaink e fejlődése fennakadt. A Habsburgok kívül tartózkodtak az országon. Súlyos politikai okokból örökös küzdelemben állottak az urakkal. E küzdelmek és a török harcok lefoglalták idejüket, nem értek rá városaink és polgáraink kifejlesztésével foglalkozni. De különben is a sokszor súlyos politikai helyzetüket nem akarták még a városok pártfogolásával is nehezíteni. Sokszor volt szükségök hadiadóra, katonaságra, az utódokat királyivá kellett koronázni. Ily körülmények megingatták őket azon fontos belső társadalmi és

¹⁾ SALAMON: Budapest története. II. k. 265. 1.

gazdasági szerepökben, melyet a nyugati uralkodók a fel-törekvő polgárság és városok hathatós támogatásával százado-
kon át sikerrel végeztek, aminek pedig következménye lett, hogy
a nyugati városokban az alacsonyabb fokú hűbéri – gaz-
dasági és társadalmi – szervezet helyébe mindinkább a ma-
gasabb fokú ipari és kereskedelmi, gazdasági és polgári jel-
legű társadalmi szervezet lépett. És ez oly erőssé fejlő-
dött, hogy a régi hűbértársadalom alacsonyabb (jobbágy)
és magasabb (nemesség) osztályát is hovatovább magába
szívta és az egységes társadalom kialakulását hathatósan elő-
mozdította.

Sokan vádolják a magyar polgárságot, hogy felszabadu-
lása, jogai kivívása érdekében elegendő erőt nem fejtett ki.
Az alábbiakban kimutatjuk, hogy e vád nem állja meg a
helyét, mert városaink igen is harcoltak. Élt bennök
ösztön, hogy jogokat ingyen, harcz nélkül még soha egyetlen
osztály sem nyert s kiváltságairól soha egyetlen osztály sem
mondott le görcsös küzdelem nélkül.

Itt van mindenekelőtt Esztergom küzdelme, melyet PÓR
ANTAL, ottani tudós kanonok részletesen eredeti okmányok
alapján feldolgozott.¹⁾

III. Béla az esztergomi piacz vámjának;¹⁾i-ét az esztergomi
kanonoknak adta (1174), Imre pedig a negyedik negyedét is
odaadományozta nekik (1198). Sőt utóbbi a város egy részét, a
vásár-tért és a Szent-Lőrincz temploma kerületéhez tartozó
részt is a rajta levő házhelyekkel, házakkal és épületekkel az
ott lakó zsellérekkel együtt nekik ajándékozta, azzal, hogy ezek
az u. n. latin városrészben lakóktól teljesen elkülönítve éljenek
s hatalmuk alól kivéve, nekik semmiképpen ne legyenek alávetve,
a földbért, adót, ajándékokat ellenben a káptalannak adják és
a káptalan ítélkezzék ügyeikben. Az érsekek az esztergomi
hegyek szőlő dézsmált is nekik adták, II. Endre pedig a
párkányi királyi révet (1215-ben), ahol a mindenünnen érkező
kereskedőkre elég súlyos vámot vetettek ki.

Minden vám korlátozza a kereskedelmet, holott az eszter-
gomiak első sorban a forgalomból éltek. A káptalan a város

¹⁾ PÓR: Háborúság Esztergom város és az esztergomi káptalan közt
a vám miatt. Magyar Gazdaságtört. Szemle 1904. 161. lap.

tekintélyes részének és jövedelmének ura lett. Ezért a polgárok és káptalan közt évszázados viszály tört ki, melynek folyamán a latinok a beköltözött idegenek, voltak a polgárság vezérei, akik bizonyára hallottak az eredeti hazájukban lefolyt ilyenmű harcokról és kik mint fejlettebb polgárok korlátozásukat és alárendeltségüket nehezen viselték.

Kezdődött a harc azzal, hogy a polgárok kijelentették, hogy a magyar városokból hozott áruk után nem kötelesek vámot fizetni, csakis az idegen országból behozottakért. A káptalan IV. Béla királyhoz fordult. A tanúk azt vallották, hogy egy ízben, még a tatárjárás előtt így tettek a latinok, a vámfizetést megtagadták, de az érsek ezért egyházi átokkal sújtotta őket s csak akkor oldotta föl, mikor megesküdtek, hogy ezután megfizetik. E tanúvallomás alapján a király tehát a káptalannak adott igazat. Sőt a latinok ez időben a várban kezdték palotákat építeni, a király azonban vissza parancsolta őket azon városrészbe, ahol eddig laktak, a várat pedig a vár aljával és a dunai révvvel együtt már a korábbi királyok adományai értelmében, átengedte a káptalannak, hogy ott új várost alapíthasson és a dunai réven vámot szedjen.

Nemsokára IV. László alatt a bortized fizetését tagadták meg. Erre a király kimondotta, hogy ha a polgárok a tizedet nem akarják megadni, el kell tőlük venni a többi¹⁾/¹⁰ részt, Ezt a káptalan meg is kísérletté egyeseken, de akkor a polgárok összebeszéltek és a tizedadást teljesen beszüntették két évig. Ezért kárpótlásul a káptalan 200 ezüst márkát és 20 hordó bort követelt tőlük. A király rendeletére azonban kijelentették, hogy fogják adni a tizedet, de a káptalan szállítsa le a bírságot; le is szállította 60 márkára és 8 hordó borra.

Ekkor ismét a külföldi, bécsi, regensburgi és más Rajnán inneni, szász, bajor, lengyel és cseh kereskedők tagadták meg a vámfizetést, holott a francziák, velenceiek és a Rajnán túliak megfizették. Erre a király elrendelte, hogy mindenki köteles fizetni, sőt a káptalan kérelmére valóságos vámtarifát állított össze, amely Esztergom akkori széleskörű hazai és külföldi kereskedelmére nagyszerű világítást vet.

A fizetendő vámból néhány példát megemlítünk: a velencei kereskedők porékájuk 1 %-át fizetik. Az orosz kereskedő, ki egy lovon jön s drága szőrméket hoz, $\frac{1}{2}$ ezüst

márkát fizet stb. Az iparos, kinek kirakó ablaka van, minden szombaton egy fél frisachi dénárt ad, a sütők egy-egy kenyeret, apró áru, sajt, gyümölcs után 1 %-ot. A mészárosok minden levágott ökör után egy fél bőrt; 100 darab só után egy darabot stb.

De a regensburgi és budai polgárok a vámfizetést megtagadták, mire az érsek többszöri intés után Budát egyházi tilalom alá vetette s a bírót és a 12 esküdtet kiközösítette az egyházból. Erre a budaiak megadták magukat, de az esztergomiak ismét valóságos lázadásba törtek ki a káptalan ellen. Először is a káptalan területén lakóktól is teljes erőszakkal városi adókat hajtottak be. Aki megtagadta, házát betörték, tőle zálogot vettek és saját bíróságuk elé kényszerítették őket, a mészárosokat pedig rávették, hogy húsvágó székeiket a káptalan területéről a városéra helyezték át. A kiküldött prépostoknak, kanonoknak ellenállottak, őket szidalmazták s fenyegetéssel elűzték.

III. Endre szigorúan ráparancsolt a városra, de ez nem használt. A mészárosok csak nem tértek vissza s a félbőrt csak nem akarták fizetni, amivel évi 45 márka, azaz mintegy 1.890 korona kárt okoztak a káptalannak. Erre Lodomér érsek a szokásos három kánoni megintés után a 15 mészárost kiközösítette, hogy senki velők ne érintkezzék, tőlük húst ne vegyen, mert szintén kiközösül. Erre a kereskedők is megtagadták a vámfizetést, több papnak házát pedig három izben is megostromolták és lerombolták (1294).

Így folyt ez a küzdelem még tovább, több mint 200 évig, melyek folyama alatt számos hatalmaskodás, sőt vérengzés is folyt mindkét részről. Például Mátyás király korában, 1466-ban, a vámot fizetni nem akaró pesti kereskedőket a káptalan megbízásából Lovasi Imre mesterkanonok cselédségével megtámadta s nagy verekedések után búzás szekereiket és öt kocsii vörös rezüket elvették.

Csak a mohácsi vész után szűnik meg a küzdelem. Esztergom török kézre került. Ez azután véget vetett nemcsak a viszálynak, de Esztergom vásárainak is. Polgárai elpusztultak, szétfutottak, káptalanja Nagyszombatba menekült (1543).

Az egyháziakkal volt összeütközése Budának is, s itt is

jelentékeny szerepet játszik Ladomér érsek.¹⁾ Buda, Óbuda és Pest félig királyi félig egyházi hatóság alatt állottak, amely állapot úgy jöhetett létre, hogy a királyok különféle jogokat, jövedelmeket adtak az egyháziaknak a városok felett. A többi közt a nyulakszigeti apácák a budaiaktól a piaczi vámot szedték, az óbudai prépost és káptalanja pedig a pesti hajósoktól a rév vámot, mely állott a sóvámból, és a hajón szállított áruk révdíjának harmadrészből.

IV. vagy Kún László zavaros uralkodása bő alkalmat adott arra, hogy a papság az ország kormányába beleavatkozzék. Egy alkalommal (1279) Budán éppen ily célzattal gyűlést tartottak a pápai követ vezetése alatt. A tizenhat éves király tanácsosai e beavatkozást sérelmesnek találták s a budai polgárok segítségével távozásra kényszerítették a pápa követét, az egyházatyákat és Ladomér érseket. Talán éppen ezen és egyéb szolgálatuk fejében a király 1287-ben az eddig is tartott nagyon népes búcsúnapra, kisasszony napjára, két hétig tartó vásárt engedélyezett a városnak, amikor is minden idejövőt felmentett mindenféle vám alól, beszámítva a piaczi és vásárvámot is. A pesti hajósokra kimondotta, hogy ezután a budai káptalannak nem kötelesek a révpénzből semmit sem adni. E szabad jöves-menés biztosította a vásár sikerét, a polgárság hasznát és Buda emelkedését, de a nyulakszigeti apácákat és a budai káptalant jelentékeny jövedelmektől fosztotta meg, sőt az esztergomi káptalant is, mert ennek meg az a kiváltsága volt – amint az esztergomiak küzdelmének festésében láttuk – hogy az Esztergom mellett elhaladó kereskedők kötelesek Esztergomba betérni s ott a káptalannak vámot fizetni.

Amint azonban az egyháziak erről értesültek, nyomban a királyhoz fordultak s oly oklevelet eszközöltek ki, amely a budaiak ezen most kapott kiváltságát megsemmisíti s az előbbi terheket újra rájuk rój ja. A vásártartás jogát az egyháziak elismerik, mert hiszen a vámszedéssel nekik is jó jövedelmet nyújt, de az oklevél többi pontjai ellen tiltakoznak. Csakhogy e vásári és vizi vám szedésével Buda fölkeresését megakadályozták. Ladomér érsek különösen tiltakozott az ellen, hogy

¹⁾ SALAMON: Budapest története. II. kötet, XI. fejezet.

a budai kereskedők az esztergomi vám lefizetése nélkül járhatnak nyugatra, hanem azt követelte a budai kereskedőtől, hogy ha Győrbe vagy Komáromba mennek, ejtsék útba Esztergomot és vámot fizessenek. Viszont pedig hogyha külföldi, különösen kiemelve, ha bécsi, vagy regensburgi kereskedők Budára jönnek, szintén térjenek be Esztergomba és fizessék meg a vámot. De a budaiak az 1289 iki szeptemberi vásárkor befogadtak olyan külföldi kereskedőket is, akik ezt nem tették meg, holott ez irányban az érsek többször átküldötte kanonokjait, hogy figyelmeztessék a polgárokat e vétésre. Most tehát valamennyi budai templomot interdictum alá vétette az érsek, Werner bírót és a város 12 esküdtjét pedig személyök szerint is kiátkozta. És éppen a kisasszony hetét választotta ki az átok kihirdetésére, mikor a búcsúval összekötött sokadalom nagy jövedelmet hoz a polgároknak.

Mit volt mit tenni, a bíró átment Esztergomba s javulást ígért. De már a következő évben újra vétettek ellene, mire az érsek 111. Endre rendeletét eszközölte ki, melyet újra éppen a kisasszony napi vásáron hirdettek ki dob- és trombitaszóval a budai piacon. III. Endre Lodomér érseknek lekötelezettje volt, miután a trónversengés idejében, az koronázta meg őt. Különben sem volt elég ereje, hogy a várost védelmébe vegye. De ez erőtlenségét Buda is fölhasználta, hogy erőszakkal védje kiváltságait.

A súrlódás a káptalan és a polgárok közt mind élesebb lett. A káptalan panasza szerint a polgárok a káptalan embezeit, ha csak alkalmuk van, tettelesen bántalmazták és szidalmazták. Egyik vásáron (1290.) nemcsak az adószedőket, hanem a felügyelő egyháziakat is megverték s a Dunába dobták. Werner bíró és az esküdtek ezt összedugott kézzel nézték és minden elégtételt megtagadtak. Nagyon valószínű azonban, hogy nem a budaiak cselekedték ezt, hanem a vásáron összegyűlt vidékiek és külföldiek, hiszen nekik kellett volna fizetniök a vámot. Máskor meg erőszakkal akadályozták meg, hogy a káptalan a dunai hajókon szállított árucikkektől vámot szedjen. 1295-ben a kisasszony napi vásáron ismét nagy verekedés volt a vám miatt. A nyulakszigeti apácák panaszoják, hogy a főtisztviselőket a várból és az alsó városból kiverték a polgárok és evvel nekik 50 márka kárt okoztak.

III. Endre király az ügyek megvizsgálására Ladomér érseket küldte ki. Ez a káptalannak adott igazat s kiátkozással fenyegette Budát, ha a káptalant a hajó megvámolásában rátolják. A káptalan egy kétes eredetű oklevelet is mutatott fel, mely a halászati jogot a város alatt a budai káptalannak adta s felségárulónak és szentségtörőnek nyilvánítja azt, aki a káptalan engedélye nélkül halászni mer e dunai szakaszon. Sőt a káptalan megtiltja malmok állítását is a Dunán, mert ezek a halászatot gátolják és a malomtulajdonosok nem akarnak malomvámot fizetni. A kalocsai érsek ez oklevelet érvényesnek s a káptalant Ó-Buda földesurának nyilvánította. E szerint Ó-Budának csak a prépost adhat bírót s ez csak' a kisebb ügyekben ítélezhet, a nagyobbakban a prépost. Esküdteket a város választ, de a prépostnak joga van megerősíteni, vagy visszautasítani, vagy időközben is letenni azoka: A vám- és bordézsma is a káptalané.

Új, hosszú és még elkeseredettebb harcok származtak ebből, míg végre a városokat pártoló Anjou királyunk, Nagy Lajos, 1355-ben Ó-Budát királyi várossá tette s a káptalant bőven kárpótolván ennek gyámsága alól felmentette. Buda és Pest már korábban nevezetes kiváltságokat kaptak, nevezetesen Buda árúmegállító jogot (1347.) Ez időtől e városok hatalmas fejlődésnek indultak. Buda hazai és külföldi kereskedelmünknek valóságos központja lett. E fejlődésnek csak a mohácsi vész és a törökhódoltság vetett véget.

Nagy küzdelme volt a hét bányavárosnak és Kézsmárk városának a világi főurakkal.

Az alsómagyarországi bányavárosok alatt, Selmecz-, Körmőcz-, Baka-, Libet-, Új-, Brezno- és Béalabányát értjük, E vidéken a bányászat még a honfoglalás előtt megkezdődött s az Árpádok alatt itt már virágzó bányatelepek voltak, melyek a király tulajdonát képezték. Zsigmond óta szokásban volt, hogy a királynék kapták hitbérül. így voltak e bányavárosok Hunyadi Mátyás, II. Ulászló, II. Lajos királyok nejeié Beatrice, Annáé és Máriáé. A királyok e telepeket mint a pénzhez szükséges nemes fémeket előállító és mint jelentékeny jövedelmet hajtó helyeket, nagyon megbecsülték. Nevezetes kiváltságokkal kedveztek nekik s a tatárjárás után a XIII. és XIV. század folyamán városokká tették mind a nyolczat, vé-

delmükre pedig számos erős várat építettek. Midőn azonban e várak egyes hatalmas családok birtokába kerültek, e várurak már megtámadták a bányavárosok kiváltságait, azokat munkájukban, fejlődésükben gátolnak s belőlük hasznot akartak húzni.¹⁾

E várak közül néhányat a hozzájuk tartozó uradalmakkal együtt Mátyástól és Beatrixtól a nagylucei Dóczy család nyerte. E Dóczyak meglehetősen erőszakos és kapzsi természetűek voltak és szomszédjaikkal sokat viszálykodtak. Felhasználták II. Ulászló gyenge uralkodását, a bányavárosoktól vámot kezdtek szedni és a közeli erdők használatából kizárták őket. A bányavárosok mindkettő ellen tiltakoztak, mivel régi idők óta mentesek voltak minden vámtól és az erdőt a bányaművelés előmozdítása érdekében az olvasztáshoz és tüzeléshez szabadon használhatták. Az évekig tartó kölcsönös súrlódás végre arra bírta a bányavárosokat, hogy 1497. évi február hó 12-ikén a körmöcziek, selmecziek, béla-, hodrus- és bakabányaiak fegyveresen támadtak a Dóczyak ladoméri házára, ott mindent elpusztítottak, az urakat állítólag halálra keresték, de nem találták. Február 26-dikán Zsarnóczon a Dóczyak házát a mellette levő mészárszékkel együtt felgyújtották, vámszedőjüket és több emberüket részint megsebesítették, részint megölték, boredényeiket, hordóikat összetörték, boraikat kieresztették, a talált pénzt és drágaságokat, becses dolgokat magukkal vitték.

A Dóczyak most alaposan akartak végezni a városokkal, a törvény útjára léptek és Szapolyai István nádor előtt egyenesen Beatrix királynét jelentették föl, mint aki fölbiztatta volna őket e hatalmaskodásra. Jellemző, hogy e följelentésben nem is ismerik el e városokat városoknak, hanem egyszerűen a királyné jobbágyainak nevezik őket s éppen ezért sem léptek föl egyenesen ellenök, hanem földesuruk ellen, aki felelőséggel tartozik értök, jobbágyaiért.

Úgy látszik azonban, a királynő pártjukat fogta, sőt e vidék nagy bányaurai, a Fuggerek és a Thurzók is pártolták őket és a Dóczyak is elég okot adhattak e támadásra, mert 1497. szeptember 7-én barátságos egyezséggel vetettek véget

¹⁾ WENCZEL: Az alsómagyarországi bányavárosok küzdelmei a nagylucei Dóczyakkal.

az esztergomi káptalan előtt a dolognak, a polgárok az okozott károk fejében 1200 arany forint fizetését ígervén, de viszont a Dóczyak is polgároknak ismervén el őket. Elismerek továbbá városi szabadságaikat is. A városok azonban e szabadságokat még jobban biztosítani akarták. Ezért régi kiváltságlevelüket II. Ulászlóval megújították és világosan megállapították, hogy vámot nem fizetnek s a bányamunkájukhoz szükséges fát a közeli erdőkből szabadon vehetik. (1500. aug. 18.) Sőt két év múlva szabadalomlevelet kap arra is a hét bányaváros, hogy minden külső támadás, névszerint a Dóczyaké ellen is, saját erejükkel megvédhessék magukat.

De a viszály a Dóczyakkal nem szünetelt, sőt újra annyira fokozódott, hogy az újbányaiak Dóczy Ferencz udvarmesterét a vele lévő emberekkel megtámadták és megverték. A nádori törvényszék azonban az újbányaiaknak adott igazat, úgy, hogy ezek ennek örömeire trombitaszó mellett diadalmenetben vonultak be Selmeczbányára győzelmüket megünnepelni.

Ekkor meg a Dóczyak Breznóbányával kezdtek ki. Beatrix királyné kölcsön fejében a lipcsei várat a Dóczyaknak adta és hibásan e várhoz tartozónak jelezte Breznóbányát is. A Dóczyak tehát földesúri hatóságukat e városra minden áron kiterjeszteni akarták. A város tiltakozó polgárai közül többen elfogtak, bebörtönöztek (1514), míg a király szabadonbocsátásukat elrendeli, 1517-ben pedig a városra fegyveresen rátámadtak s azt elfoglalván, felgyújtották. Sőt a király ottani kamaraházába is betörték, a bányatermékeket, aranyat és ezüstöt, az összes bányakészletet elvitték, a kápolnát felprédálták, számos embert megölvén a legdurvább kihágásokat követték el.

A király erre hűtlenségi perbe fogta őket s e per évekig húzódott, míg a mohácsi vész mindent háttérbe szorított, amely után Mária királyné erélyesen pártját fogta városainak s ettőlfogva azután a Dóczyak nem is háborgatták a városokat.

Késmárk a Thökölyekkel valóságos 100 éves háborút viselt. Késmárk azt vitatta, hogy szabad királyi város és csak censussal, 600 forint évi adóval tartozik a Thökölyeknek úgy, mint hajdan a Laczkyaknak. Bizonyítékul hozta fel, hogy királyi.

taxát fizet, országgyűlésre jár, megyei gyűlésekre meghívják. Már IV. Béla adott a városnak tulajdonjogot, földbirtokai és jobbágysai vannak; kir. comissárius előtt tett hűségesküt, mint a többi szab. királyi város. Már I. Mátyás biztosította szabadságát és czímet is adott a városnak: várfalai, bástyái vannak.¹⁾

Késmárk vára Laszky Alberté volt, ki 42.000 forintért zálogba adta Rueber János főkapitánynak, de Rueber is megszorult s ő Thökölynél zálogosította el. Thököly nagyszombati meggazdagodott borkereskedő volt, ki a királyi udvarnak is gyakran jó szolgáltatásokat tett mint türelmes hitelező, amiért Rudolftól nemességét kapott, 1583. óta pedig zálogjogon a késmárki vár ura lett. Ez időtől fogva Késmárk városa majd 100 éven át, 1671-ig állandó harcban állott a Thökölycsaláddal. A város mindjárt kezdetben nem szívesen fogadta Thököly Sebestyént, ki nem volt a polgárokhoz oly barátos, mint az előbbi várurak és sok követeléssel állott elő. A surlódások egyre gyakoribbak lettek és több ízben valószínű csatákká fajultak. Úgy Thököly Sebestyén, mint fia I. István és unokája, II. István, Késmárk földesurainak tekintették magukat s a város polgárait pedig jobbágyaiknak, kiknek vagyona és élete fölött rendelkeznek. Egy ízben I. István az ellenállók azzal fenyegette, hogy megbotoztatja őket s kitépeti s megeteti velük szakállukat.

A Thökölyek Késmárktól mindazon szolgálmányokat követelték, amelyekkel földesúri községek uraiknak tartoztak. Elsősorban anyagi kérdések körül folyt tehát a harc. De meg volt a vizálynak a jogi oldala is, mert hogy anyagi szolgáltatásokat lehessen követelni a városoktól, tényleg jobbágyokká kellett őket süllyeszteni. A vizályok alkalmával fölmerült jogi követelések voltak: Késmárk városnak nevezhető ugyan, de lakói a Thökölyeknek alattvalói és a Thökölyek az ő hűbéruraik. A város megbízottai esküvel fogadnak hűséget és engedelmességet földesuraiknak. A város kapuinak kulcsai a Thökölyeknél legyenek, a városiak csak a hűbérúr engedélyével mehetnek fel a toronyba, az ágyúkat a vár felé irányítani nem szabad. Bírót a hűbérúr jelöltjeiből válaszsza-

¹⁾ BRUCKNER: Késmárk és Thököly család. Közlemények Szepes vármegye múltjából. 1909. I-IV. füzet.

nak s ez a jegyzővel és tanácsnokkal esküt tegyen neki. Késmárki lakos máshova ne költözhessek. A késmárkiak se az országgyűlésen, se a megyei gyűlésen ne jelenhessenek meg. Felebbezniök csak Thökölyhez lehessen.

Anyagiak tekintetében nagyban szerepel annak a követelése, hogy a késmárkiak évente hol 200, hol 600 hordó bort tartoznak kimérni a földesúréból. Úgy látszik, a régi borkereskedést most is folytatják. E tárgyban felvett tanúkihallgatások nyomán 1648-ban a késmárkiak azt állítják, hogy a család e monopóliuma miatt bornagykereskedő a városban meg nem élhet. Az igaz, hogy arra gondoltak a Thökölyek, hogy jó minőségű borok kerüljenek ki tőlük; de más oldalról meg a tanúk azt is vallják, hogy szinte elviselhetetlen árakat kellett érte fizetniök.

Az iparosoktól is sokat kívántak: hogy ingyen dolgozzanak nekik, hogy a húst egy dénárral olcsóbban adják (egy font azon időben 3-4 dénár volt). Hogy pedig a czéhek tőlök függjenek, kívánták, hogy czéheket alakítani, szervezni csakis az ő jóváhagyásuk mellett lehessen.

Az sem volt utolsó kívánság, hogy a várúr vendégeit a polgárok szállásolják és tartsák el. Ha országgyűlésre megy, költségeit térítsék meg és adjanak neki kíséretet. Leveleit a városi drabantok kézbesítsék, akik neki is hűséget fogadjanak. Háborús időkben a hadifölszereléshez a városok is járuljanak hozzá.

Míg a város minden kiváltságát megsemmisíteni törekedtek a Thökölyek, addig saját embereiknek igyekeztek kedvező helyzetet teremteni. Kívánták, hogy akiknek közülök a városban házaik vannak, azok minden városi tehertől mentesek legyenek s őket a város semmi büntetéssel ne sújthassa.

Késmárk polgárai e szertelen kívánságokkal szemben a legnagyobb szívóssággal védekeztek. Mindjárt eleinte előbbi földesuruk, Laszky biztatásával és személyes részvételével megkísérelték a fegyveres fölkelést s ostrom alá vették Thököly Sebestyént saját várában (1584.) De Thököly a kassai generálistól segítséget kért és kapott. A polgárságot lefegyverezték, vagyis mintegy 170 kisebb-nagyobb ágyújukat, 32 tonna puskaporukat, 100 drb szurokkoszorújukat stb.

elvették. A később kiélesedett viszály alkalmával a polgárság megfélemlítésére százzszámra hozták Késmárkra más váraikból a katonákat, akik azután nemcsak fosztogattak, erőszakoskodtak, hanem halálos verekedéseket is rögtönöztek. Így egy ízben Árva váraljáról 800 fegyverest hoztak. (1647). Ezekkel azután csakugyan nem mertek a polgárok szembeszállani. A Thökölyek ily győzelmük után mindig súlyosabb föltételek elfogadására kényszerítették a késmárkiakat.

Amint azonban a veszedelem lecsendesedett, a polgárok a kicsikart egyezséget megtagadták, a kassai kamarához, a királyhoz, a nádorhoz, a kancellárhoz, a hercegprímáshoz s az országgyűléshez fordultak oltalomért. A Thökölyek azonban nem egyszer elfogták kiküldött követeiket. Elverték, bebörtönözték őket. Különben is az ellenálló bírókat, tanácsosokat és – a lázító polgárokat elfogatták, többeket kínzókamrába hurczoltattak, jéghideg vízbe mártottak s egyízben már 27.000 frtra menő kárt okoztak. A város kapuja elé két ágyút tettek és úgy kényszerítették a jövő-menő kereskedőket vámfizetésre.

A legerősebben pártfogolta Késmárkot a kamara és a király. Hisz a városok jó jövedelmi forrásaik voltak, míg a nemesek mit sem fizettek. A kamara felír és tiltakozik Késmárk zaklatása ellen, nyíltan hangoztatja, hogy Késmárk szabad királyi város és semmi úri szolgálmányokkal nem tartozik. Az országgyűlésre is meghívja, akkor is, amikor Thököly kényszeríti, hogy e jogáról mondjon le. A pozsonyi kamara is melegen pártfogolja a várost s azt mondja, hogy már csak azért sem lehet átengedni Késmárkot, mert könnyen praecedensül szolgálhatna a többi városok elnyomására. Késmárk csak 600 frt censussal tartozik a Thökölyeknek, amelyet legjobb lenne 60.000 frttal megváltani, amit maga a város fizetne ki. S így a város megmaradna királyi jövedelemnek továbbra is. Ne fogadja el tehát a király Thököly ajánlatát, ki 25.000 frtot ajánlott a kincstárnak, hogy Késmárk egész az övé legyen. A király is többször keményen inti a Thökölyeket, hogy ne zaklassák Késmárkot. A főpapoknak pedig protestáns létükre megígérték a késmárkiak, hogy három polgárházat katolikus templomnak alakítanak át.

Legrosszabbul bánt velök Pálffy Pál nádor, ki éppen

elnöke volt az ügyek megvizsgálására kiküldött bizottságnak. Ő a földesurai ellen lázongó jobbágyokat látta bennök és valóságos rosszakarátú, ellenséges indulatot tanúsított. A város követteivel keményen összeszólalkozott és parasztoznak nevezte őket, akik csak önkéntesen fizetik a királyi taksát és pedig csak azért, hogy szabad királyi városi polgároknak nevezhessék magukat. Hiába vitatták a követek, hogy a király is szabad királyi városnak ismerte el őket s hogy a megyei gyűléseken szavazatuk van, hogy földbirtokai és zsellérei vannak a városnak. A nádor nem engedett s akasztófával fenyegette őket. Az országgyűlésen a vármegyék mind Thököly mellé állottak, a városok Késmárk mellé. Heves küzdelem folyt le a polgárság és a nemesség közt. A nemesek győztek. Az 1647. évi 118. t.-cz. beiktatta a Thökölyek jogait Késmárkra. A király azért is engedett a nemességnek, hogy fiát, IV. Ferdinándot megkoronázza e gyűlés.

De Késmárk ez országgyűlési végzésbe nem nyugodott bele. A királyi kamarának 160.000 frtot ajánlott felszabadításáért, II. Thököly Istvánnak 50.000 frtot (1651). Az egyezmény meg is történt, de most sem következett be a béke. Az egyezés értelmében, mintegy 24 ház a Thökölyeké lett. Ebből István a késmárkiak bosszantására Kiskésmárkot alkotta, melynek mindenféle kiváltságot, kedvezményt adott, hogy megnövelje s versenytársat támasszon Késmárknak. A viszály újra kitörőben volt, amidőn Istvánt a Wesselényi összeesküvésben való részességeért ostrom alá vették Árva-váralján, ahol meg is halt. Várát a kincstár lefoglalta s idővel Késmárk megvette s azóta nem volt várúr, aki zaklatta volna.

Míg a felvidéki városok így küzdöttek felszabadulásukért, az alföldi városoknak, községeknek nem egyszer teljes létök forgott koczkán. Az alföldön a hegyek vagy kőfalak nem állották útját az ellenségnek, tetszése szerint végig gázolhatott rajtok. A kisebbek bele is pusztultak a tatárjárásba és a török uralomba végleg eltűntek a föld színéről. De a nagyobbak, az okosabbak, szívósabbak túléltek a súlyos megpróbáltatások századait s éppen korunkban vannak azon a fokon, hogy valódi városokká alakuljanak

A városok közül Debreczen és Nyíregyháza viszontagsá-

gos életét fogjuk ismertetni. Debreczen példátlan hadi zsarolásokon ment keresztül, de önerejéből kiheverte sebeit. Nyíregyháza már-már belepusztult volna a viszontagságokba, hogyha kiváló földesura új életerőt nem önt vérszegény ereibe.

Debreczent valószínűleg a szlávok alapították és a honfoglaló magyarok megszállták.¹⁾ Századokon át egymást váltogatták a hűbérurak, akik alá tartozott. E hűbérurak voltak örökség, vagy királyi adomány útján: a Debreczeni Dózsák, a szerb Brankovics, a Hunyadi-család, a Szapolyaiak, Enyingi Török Bálint stb. Majd Erdélyhez csatolják és az erdélyi fejedelem alattvalója lesz.

Nagy Lajostól kezdve királyainktól és az erdélyi fejedelmektől sok kiváltságot nyer hasznos szolgáltatásaiért. Minden valószínűség szerint már Nagy Lajos óta királyi város volt. Saját bíróságot választhattak polgárai, vámmentesen járhattak portékájukkal az egész országban, kötelességöknek eleget tett jobbágyokat szabadon befogadhatták, heti és országos vásárokat tarthattak, sőt Hunyadi Mátyás 1477-ben árumegállító jogot ad a városnak. E kiváltságok következtében egyszerre gyarapodott s az alföldi magyarság egyik legfőbb kereskedő helyévé lett. Az eddig ismert adatok szerint földesuraival általában békében élt, kik semmi túlköveteléssel föl nem léptek, megelégedtek a régi időktől nekik fizetett 2000 forint taksával.

A mohácsi vész után bekövetkezett szomorú időkben azonban sokat kellett Debreczennek szenvednie. Az ország három részre volt szakítva. Debreczen e három rész határán a versengő hatalmaknak és hadaiknak, töröknek, németnek, hajdúnak labancznak szabad zsákmánya volt. 1552. óta pedig a török behódoltatta. Falai nem voltak, tehát csak okos engedékenységgel tudta magát megvédeni. Fizetett háromfele is: a császárnak, Erdélynek és a törököknek.

Először Saszky Jeromos, Debreczennek pár évig hűbérura, zsarolta ki a várost. Magához hívatta a főbb embereket s addig tartotta fogságban, míg 8000 arany forintot le nem fizettek hozzátartozóik. Majd Bebek György és Balassa Meny-

¹⁾ Debreczenre vonatkozólag lásd: SZŰCS Debreczen története 3 kötet és ZOLTAI: Debreczen a török uralom végén. Magyar Gazdtört. Szemle 1903.

hárt rohanták meg (1561. és 1564.) s rabolták ki a várost. Pár év múlva Karácsonyi György kalandor kényszeríti Debreczent, hogy seregét élelmezze, amit is végre meguntak a polgárok, seregét szétverték, neki meg fejét vették.

A töröknek évenként 6-10.000 forintot tartozott a város fizetni. De kihasználta a török minden alkalmát a zsarolásra. Az átvonuló seregeknek búzát, lisztet, kenyeret, zabot, árpát szénát kellett szolgáltatni. A váradi basának egy ízben 300 juhot kellett adni (1663.) Ugyanekkor 100,000 tatárt kellett 3 napig a város határain élelmezni s csak értékes ajándékokkal és 3000 tallér készpénzzel lehetett rávenni a főembereket, hogy a falánk népet rá ne ereszszék a városra zsákmányolni. A Szolnoknál táborozó seregnek 30,000 kenyeret és feles vágó marhát kellett küldeni (1681.) Majd a Bösörmény ostromára induló 25,000 főnyi sereget kellett mindennel ellátni. A következő évben (1682.) 2000-2500 hl. árpát, 200-250 hl. lisztet, 10.000 oka kétszersült kenyeret, 200 szekeret és 400 gyalogembert követelt a török 3 óra és csak vesztegetéssel lehetett e szertelen kívánságot mérsékelni. Majd ismét 125 szekér élelmet kellett indítani 2-3 emberrel Magyaróvárra. Amint visszafelé jöttek, a császáriak rajtuk ütöttek, lovaikat ökreiket elszedték szekereiket felégették s üres kézzel eresztették haza őket. A velök volt tanácsbelieket hosszú rabságra vetették, ahol egy meg is halt közülök (1683.) Egy ízben Thököly Imrét és Zrínyi Ilonát 1000 kurucz és török katonával egy hónapig tartotta a város (1683.) Később is többször kellett élelmezniök a kurucz csapatokat s a kuruczok is nem egyszer fosztogatták; pl. egy ízben egy polgár 150 fejős tehenét elhajtották. Általában lehetetlen elsorolni azt a sok sarczot, ajándékot, robotmunkát, terhet, amit a török Debreczenre rótt.

Roppant összeg az is, amivel Debreczen, mint Erdély alattvalója adózott, bár ez még sem volt oly sok, mint az, amit a törökök követeltek s a behajtás sem volt olyan erőszakos. A rendes erdélyi adó 1500-3000 tallért tett ki. De volt itt is bőven seregartás, szekerezés, liszt- és kenyéradás stb.

Nagy teher volt az is, hogy Debreczen évekig tartotta tálai közt a magyar bujdosókat temérdek áldozattal és két ízben rettenetes bűnhődéssel. A főbb üldözöttek az erdélyi

fejedelem oltalma alá menekültek, az alsóbbrendű vitézek, közép és kis nemesek legörömestebb a szélen fekvő Debreczenbe húzódtak, ahonnan apró csapatokban egy-egy labancz úr és helység magtárait, pinczéit, kamaráit könnyen fölverheték és marháit elhajthatták. A sok üldözött protestáns pap, tanító és a pataki collegium is idemenekült.

A német generálisok és a bécsi kormány mindezért igen haragudtak Sőt maga Lipót király is azzal vádolta a debreczenieket, hogy a lázadók innen portyáznak, ide hordják foglyaikat és zsákmányaikat, miket itt eladnak. Végre is a haditanács elhatározta, hogy ez állapotnak irgalmatlanul véget vet. Strassoldo generalis kapta a megbízást, hogy üssön rajta Debreczenen s ha lehet alattomban, ha nem, nyíltan gyűjtassa fel. 1675. decz. 6-ikán jött be Strassoldo Debreczenbe seregével és számos magyar labancz úrral 17 napig iszonyú garázdálkodást vittek véghez. Sorra vették az utcákat, házakat, padlást, pinczét, templomot, tornyokat, ólakat. Mindenkit eskü alatt faggattak nem rejteget-e kuruczokat. A keresés közben mindent feltörtek, kiraboltak; feldúlták a családokat, az ellenállókat elverték, bebörtönözték. Összesen mintegy 80.000 forint ára kárt tettek.

A labancz katonák is éppen úgy, mint a kuruczok folyton követeltek a várostól élelmet, felszerelést posztót, kalapot, csizmát és fuvart. Egy ízben, (1668-ban) azt panaszolja a város hogy az elmúlt 4-5 év alatt legalább is 6000 marhájukat hajtották el. Másszor az Eperjesre menő debreczeni kereskedőktől 30 borral rakott szekeret vettek el. Caprara 1681. őszén öt nap alatt 60.000 kenyeret, 120 hordó bort, 220 vágó marhát, 40 erdélyi sajtot és 3000 köböl abrakot követelt Tokajba. A város annyira képtelen volt, hogy, bár azzal fenyegetőzött a generalis, hogy a dupláját fogja kívánni, csak a nyegyed-ötöd részét tudta adni.

Oly kegyetlen sarczólást azonban soha senki nem vitt végbe Debreczenen mint Caraffa. A téli 6 hónapra 480.000 forint katonatartási adót követelt attól. Az udvari főemberek leveleiből láthatjuk, hogy még Bécsben is megsokalták ezt; de Caraffa azt írta, hogy tellik ez Debreczentől, melynek 3000 háza van s mindben kereskedő lakik, akiket a háború is csak gazdagított. Hiszen Becsesei, Törökországgal, Erdélyivel és Lengyelországgal kereskednek.

Az első hónapi behajtás csak ment valahogy, de később a lakosság teljesen kimerült. Ekkor nem a városi előljárókra, hanem saját katonáira bízta Caraffa a behajtást. Ágyúkkal rakatta meg az utcákat, egy-egy előkelőbb polgárra 3-6000 forintot vetettek ki. Aki nem fizetett, válogatott módon kínoztatta, összekötöztette, verette őket, lábaiknál fogva felakasztatta, kifeszített testöket gyertyával sütögette stb. stb. Bartha Imre, a város prókátora, a kilenczedik kínzás után meghalt. Az így kicsikart pénzt és elprédált javak összegét 960.000 rajnai forintra becsülte a tanács. Azonban 1687-ben erre újra egy hét hónapig tartó zsarolás következett, mely 840.000 forinttal károsította meg a polgárokat.

Az agyonsanyargatott város I. Lipóthoz fordult, ki 1698-ban Debreczent, az adomány levél szavai szerint, kimondhatatlan szenvedései és sanyargatásai és emberi fogalmat meghaladó szolgálatai jutalmául szabad királyi rangra emelte s már hamarabb (1691.) szabad kereskedést adott polgárainak az örökös tartományokkal s tíz évi harminczad-mentességet, Magyarország területén pedig három évit.

Mikor Szent István kiadta a rendeletet, hogy minden tíz község templomot építsen, a Nyírség is épített s e templomtól vette nevét Nyíregyháza, a Nyírség egyháza.¹⁾ Eleinte a Nyírség fejedelmi birtok, vadászó és baromtenyésztő hely volt, de a királyok odaadták e területet egyes földesuraknak, kiknek 1880-tól neveiket is tudjuk. 1404-től a Báthoryaké Nyíregyháza és az ecsedi uradalomhoz tartozott. A földesuraság némi önkormányzati jogot is adott a községnek. A lakosság nem lévén kitéve annyira a földesúri önkénynek, a jobbágy-ság szívesen menekült ide a község pedig örömet fogadta be és védte őket. Ezért a nemesség és a megye rossz szemmel nézte a fejlődő községet.

Alidon Bocskay a hajdúkat letelepítette, Nyíregyházára is sokan költöztek közülök. Bennök a város új erőt kapott és Báthory Gábortól új szabadságot nyert. A megyének már nem fizet adót csak az ecsedi uradalomnak. Az elcsigázott szökött jobbágyok miatt azonban a nemesekkel állandó harcokban

¹⁾ L. LUKÁCS ÖDÖN: Nyíregyháza történetét és Eble Károly tanulmányát a Magyar Gazdasági tört. Szemle 1897. évf. Károlyi Ferencz gróf gazd. tevékenysége.

állott; kölcsönös hatalmaskodást követtek el egymáson, mivel a város fegyverrel is védte az ide menekülő jobbágyokat, A nemesek általában haragudtak azért is, hogy a hajdúkkal Bocskay a nemesek és szabad községek számát megszorította s a jobbágy munkaerőt fogyasztotta. Állandóan küzdöttek tehát, hogy őket viszszaszülessék a jobbágyországba. Az 1635-iki pozsonyi országgyűlés 68. t.-cikke meg is fosztja Nyíregyházát több más hajdú várossal együtt privilégiumától. Az 1638-iki 67. t.-cz. megismétli ezt, amikor is Nyíregyházát városnak mondja. Nyíregyháza azonban tovább is gyakorolja szabadságát. Bethlen István újra hajdúkat telepít ide. Lakói dézsmát már nem fizetnek, csak egy hónapig tartoznak hadba menni díjtalanul, azután zsoldért. II. Rákóczy György alatt valóságos hajdú városi szabadalommal élnek s Erdélyhez tartoznak.

1670-ben a beszercei országgyűlés elé Nyíregyháza ellen Szabolcs vármegye a következő sérelmeket terjeszti: A szökött jobbágyokat nem adja vissza, sőt lakói elhordják őket s ha a nemesek nem engedik, házukra rámennek, lövöldöznek, vagdalkoznak. Se a megyének, se ő Felsőségének adót nem fizetnek. Csináljon ő Felsőége ártikulust rájuk.

A nagy kurucz háborúk és török uralom alatt Nyíregyháza is nagyon elpusztult. Földesúri adóját is képtelen volt fizetni. Ezért földesura, gróf Károlyi Ferencz 1752-ben telepíteni akart Nyíregyházára embereket. De a vármegye nem engedte meg, nehogy a város újra megerősödjék, hatalmaskodjék és a jobbágyok ide szökdössenek. De a gróf újra kéri az engedélyt. Ekkor 1753-ban megengedték, de csak úgy, hogy a betelepülők ne Nyíregyházára, hanem a mellette levő Cserkesz pusztára telepedjenek s három év múlva egy-egy arany adót fizessenek a megyének. Végre is a főispánnak, Barkóczy Imre grófnak közbenjárta val megkapta az engedélyt, hogy egyenesen Nyíregyházára telepíthesse őket. Békésmegyében járván a gróf, az ottani felvidéki tót települőkkel szóba állott s megemlítette nekik szándékát. Rögtön nagy számmal ajánlkoztak az átköltözkedésre, mivel Békésbe úgyszintén annyian költöztek, hogy nem jutott nekik elég föld. 561 gazda feleségestől, gyermekestől s szolgástul, összesen 2.485-en telepedtek át Nyíregyházára s örömmel hallotta a gróf, hogy e felvidéki lutheránus tót települők igen szorgalmasak, józan életűek.

Most azonban az egyházi férfiakkal gyűlt meg a baja a orófnak. Az egri érsek, Barkoczy báró, egyenesen bevádolta Károlyi Ferenczet, hogy törvénytelenül ily tömeg lutheránust telepített Nyíregyházára, nekik templomépítési engedélyt is adott s papjuk a vidékre is jár. A helytartótanács vizsgálatot rendelt el, de a megye most már egyenesen a települők mellé állott. Ezek pedig, hogy minden bajt kikerüljenek, imaházukat lebontották, harangiukat és papjukat elrejtették, ki később Debreczenben húzta meg magát Károlyi segítségével. A telepések helyzete mind bizonytalanabb lett, felhagytak tehát a házépítéssel is. Barkóczy csak úgy akarta tiltakozását beszüntetni, ha a települők közé katolikus papot küldhet, ki megtérítse őket. A lakosság azonban vallásszabadság nélkül kész volt elköltözni s akkor vége lesz Nyíregyházának. Az ügyet végre is ő Felsege és a pápai udvar elé terjesztették. És a pápai udvar tekintettel, hogy a lakosság közt katolikus nincs, mellőzendőnek találta a katolikus pap beküldését, sőt megengedhetőnek találta, hogy vallásukat a települők gyakorolhassák.

A vallási ügyek után az anyagiakat is hosszas közbenjárással kedvezően igyekezett elrendezni Károlyi Ferencz gróf, ki a város második megalapítója és igazi jótevője volt s ki-ről Nyíregyháza méltán nevezte el egyik szép terét.

A város ezután egyre gyarapodott. 1786-ban vásári szabadalmat kapott s a XIX. század elején annyira megerősödött, hogy 1805-ben a Dessewffyektől, 1824-ben a Károlyiak-tól megváltotta magát összesen mintegy 2 millió váltó forint-on. A váltságösszegekről és annak szétosztásáról a lakosság-teljes számban a városháza udvarán tanácskozott. Egy-egy ház, egy-egy kötélalja föld és szőlő után körülbelül 64-64 forintot kellett mindenkinek fizetni. De a város által hozott statútumokat a vármegye nem akarta jóvá hagyni s másokat adott, ami ellen ismét a város szólalt fel s a magáé szerint élt, sőt királyi privilégiumért folyamodott, amit 1837-ben meg is kapott V. Ferdinándtól. Rendezett tanácsú várossá lett.

Miután végignéztük azon ellenséges, vagy legalább akadályozó erőket, melyek városaink fejlődését, kialakulását gátolták: vessünk egy pillantást arra, hogy az országos szervezet nagy tényezői: az országgyűlés, a vármegye, a királyi

hatalom és maga a város előmozdította, vagy akadályozta-e a magyar városfejlődést?

Bebizonyított tény, hogy minden politikai szervezet működése összetételétől függ. Amilyen elemekből állott a régi magyar országgyűlés, olyan volt a tevékenysége. Minden osztály elsősorban a maga bajait érzi, a maga jogait védi és a maga helyzetén akar segíteni. Más osztályok érdekeivel vagy egyáltalában nem törődik, vagy csak annyiban foglalkozik, amennyiben saját érdeke megkívánja, vagy legmesszebb menve, amennyire saját érdekére nem sérelmes.

A magyar országgyűlés összetételére nézve nagyon egyoldalú volt. Csak a nemesség és a papság volt benne képviselve. Zsigmond királyunk a nemességgel hadilábon állott: hisz ezek egy időben több héten át elzárták vagy legalább őrizet alatt tartották, a papság pedig a nemesi pártutókkal együtt Nápolyi Lászlót hívta meg ellene a magyar trónra. Zsigmond a városokban igyekezett velők szemben támaszt és ellensúlyt keresni. Ezért 1405-ben meghívta a városokat is az országgyűlésre. A nemesség azonban csakhamar észrevette, hogyha a polgárság nagy tért foglal el az országgyűlésen, akkor az ő egyeduralkodása megszűnik. Nagy buzgalommal igyekezett tehát azon, hogy e térfoglalásnak elejét vegye. A szabad királyi városok szaporítását egyenesen veszedelmesnek hirdette a nemzetre nézve, pedig az csak a nemesi uralom ki-zárólagosságára volt veszedelmes.

Feltűnő jelenség, hogy a Bocskay-féle fölkelés nagy sikere idején a nemesség győzelmét a városok politikai korlátozására használta föl. Kimondotta, hogy az országgyűlésre csak nyolcz város küldhet követeket, de ezeknek is összesen csak egy szavazatuk legyen, holott a fölkelés sikerében éppen a polgárságnak volt nagy része. Ismeretes, hogy például Kassa mily lelkesedéssel csatlakozott a fölkeléshez s bár a felső-magyarországi kapitányságnak és nagy számú német helyőrségnek volt a székhelye, a svájczai származású, magyarul is hibásan beszélő bírāja, Rájner Menyhért vakmerő bátorsággal titokban a város kapuján becsempészte Bocskay hadait s ez időtől Kassa a fölkelés főtámasza lett, éppen úgy mint később Bethlen, Thököly és Rákóczi korában. És ime ez áldozatnak mi lett a jutalma! A polgárság háttérbe szorítása.

De a Bocskay zászlói alá gyülekező parasztság sem járt jobban. Neki még a vallás szabad gyakorlatát sem engedtek meg, hanem kimondották, hogy ura vallását kell követnie. Bocskay a hajdúknak szabadságot, nemességet és földet ígért. Ez ellen is heves küzdelmet fejtettek ki a nemesek és Bocskaynak teljes erélyére volt szüksége, hogy ígérétenek meg zégésére ne kényszerítsék. De alig hunyt el Bocskay, az országgyűléseken folyton támadták a hajdú városok szabadságát és mintegy húszat közülök visszahelyeztek régi jobbágyi állapotába, köztük például. Nyíregyházát, Kállát, Beregszászt, sőt Szatmár és Németi ősrégi városokat is jobbágysorsra vették.¹⁾

Lassan-lassan a szabad városok száma mégis csak szaporodott, az országgyűlésre is jobban-jobban beszivárogtak. Végre már 7 város küldött követeket, de mi haszna, ha csak egy szavazatuk volt továbbra is. Több ízben tettek kísérletet, hogy e szégyenteljes állapotukon változtassanak. 1790-ben nagy hévvel és fenyegetőzve követeltek arányosabb törvényhozó jogot. Az 1839/40-iki országgyűlésen heves viták után a városi követek ingerültsége e háttérbe szoríttatásuk miatt annyira fokozódott, hogy a városi követek a padokat és mellüket verték és a nagy zűrzavarban az ülést be kellett zárni.²⁾

Európa műveltebb államaiban a polgárság már nemcsak tért foglalt, hanem uralomra is jutott az országgyűléseken, a mi törvényhozásunk pedig teljesen aristokratikus és nemesi maradt. A múlt század negyvenes éveiben az országgyűlés felső táblája 3 hercegi, 74 grófi és 89 bárói család összes nagykorú és nagykorúsított tagjaiból állott. Aki közülök nem jelenhetett meg, valamint az özvegy mágnásnők is az alsó táblán képviseltethették magukat. Az alsó táblára 52 vármegye 102 követet küldött ugyanannyi szavazattal. Ezekkel szemben az összes városoknak egyetlen szavazatuk volt. Természetes, hogy ily összetételű nemesi országgyűlés a polgárság érdekeivel nem törődött. Néhány esetet kivéve, nem is talá-

¹⁾ ACSÁDY: A jobbágyság története 229. 1.

²⁾ Magyar ipartörténet 1909. ávfolyam, I. szám, 35. 1. KERESKESI. A polgárság küzdelme törvényhozási jogaiért az 1839/40-iki országgyűlésre.

lünk ipar- és kereskedelemfejlesztő törekvéseket országgyűléseink működésében. E néhány esetben is, mikor fölbuzdult, minden eredmény elmaradt, hisz nem volt, aki komolyan akart volna e téren eredményeket.

Sőt egyenesen azt lehet mondani, hogy az országgyűléseken város- és polgárelles hangulat uralkodott. A rendek és a polgárok századokon át állandóan feszült viszonyban voltak, amire számos okuk volt.

Ugyanis a polgárok a nemesi földesúri és a nemesi vármegyei hatóság alól fölszabadulni törekedtek. A közéj ök telepedett nemesekre is ki akarták róni a közterheket, mondván, hogyha a városi élet javaiban és oltalmában részesedni akarnak, viseljék ennek költségeit. Viszont a nemes adómentességére hivatkozott s bíraskodás tekintetében is csak a megyét akarta maga fölött elismerni. Sok viszályra adott alkalmat az is, hogy a nemesek a czéhek sérelmére sokszor dolgoztattak falusi vagy saját kontár mesterembereikkel, továbbá, hogy a jobbágyok szívesen hagyták oda földesurikat s költöztek a szabadabb életet nyújtó városokba. A jobbágyokat visszakövetelő pereskedéseknek se szeri, se száma nem volt.

A mi királyaink szívesen fogták volna pártját a városoknak, hisz ezek nálunk is jelentékeny adót fizettek a kincstárnak, míg a nemesek semmit sem fizettek, sőt gyakran ellenállottak és fegyvert is fogtak ellenök. Azonban nálunk oly erős volt a nemesség, az országgyűlés és a megye, hogy a király kénytelen volt engedni s így nálunk azt a városfelszabadító hivatását, amit külföldön teljesített, csak nagyon gyengén kísérelhette meg.

Ily gondolkodású nemesi országgyűléstől valóban nem lehetett az ipar és kereskedelem fölemelését várni. Hiszen ezt áldozatok nélkül nem is lehetett volna megtenni. Kellett volna utakat, csatornákat építeni. De miből? A nemes görcsösen ragaszkodott adómentességéhez s azt se engedte, hogy a jobbágy fizessen többet, mert akkor neki jutott volna attól kevesebb. Mikor 1715-ben egy közhasznú pénztár létesítését hangoztatják hasznos beruházásokra, Nyitramegye követe azt mondja: az ő utasítása az, hogy a nemességre semmi terhet ne vállaljon s e dolog úgylis csak a kereskedésnek válnék

hasznára, de nálunk még a kereskedés nagyon csekély es eleink nem is akarták, hogy nagyobb legyen.¹⁾ Legolcsóbb volt tehát az útépitést a vármegyékre bízni. Ezek azután saját terveik és külön-külön érdekeik szerint építették az utakat, sokszor éppen úgy, hogy a messzebb vidék terményeit ne hozhassa el, ne csináljon nekik káros versenyt.

Teljesen rendi szervezetű maradt tehát Magyarország. Ausztriában, különösen a morva és cseh főnemesek, Mária Terézia és II. József korában maguk térnek át gyári és kereskedelmi vállalatok alapítására és így érdekeltek lévén maguk is, szinte segítségére vannak az abszolút hatalmú uralkodóknak, hogy az egész állami életet modernizálják. A közjóra adót fizet mindenki, a régi nemesi közigazgatás helyére hozzák az egyöntetű állami közigazgatást, mely hathatósan munkálja a gazdasági élet felvirágzásának talaját minden irányban: iskolázással, az egészségügynek, a jobbágyság városba költözésének rendezésével.

Nálunk az 52 kis országra, vármegyére szakadt hazában ez teljes lehetetlenség. Voltak vidékek nálunk is, hol a talaj szegénysége miatt s a kevesebb földműves jobbágy teendőik folytán a nép körében jelentékeny háziipar fejlődött ki. De sem kormány, sem király, sem úr, sem pap – egy-kettőt kivéve – nem akadt, aki egységesen dolgozó gyárrá szervezte volna őket. Sőt ránk nehezedett a fellendült osztrák ipar óriási versenye, mely azóta is végzetesen nyom bennünket. A nemesség egyáltalában nem akar, a jobbágyság pedig nem képes több adót fizetni.

Az államot azonban a régi költséggel fenntartani többé nem lehet. Tehát Mária Terézia és II. József közvetve adóztatnak meg bennünket s II. József nyíltan kijelenti 1783-ban, midőn egy magyar iparos segélyt kér gyár alapításra: mindaddig míg Magyarország az örökös tartományokkal egyenlően nem osztozik a terhek viselésében, a magyar ipar előmozdítására semmit sem adhatok. így lett a magyar ipar s vele a magyar polgárság és város áldozata a magyar nemesség adómentességének.

Nem tudott tehát nálunk nagy ipar politikai okokból ki-

¹⁾ GRÜNWARD: Régi Magyarország 231. 1.

fejlődni. De akadályozta azt a mindenféle tényező által híven ápolta, egykor fontos szolgálatokat tett, de a magát már túlélt czéhrendszer hűséges ápolása és védelme is. A czéh ugyanis kizárta a szabad versenyt, megszabta a segédek számát és a készítmények árát; ezzel gátat vetett a nagy vállalatok keletkezésének. A czéhrendszert első sorban maguk a városok igyekeztek fenntartani. Ugyanis mivel az ország arisztokratikus szervezetű volt, ilyenekké lettek városaink is. Ügyeiket az előkelőbb, úgynevezett patrícus polgárság vezette; ennél: pedig kitűnő eszközül szolgált a czéhrendszer arra, hogy a feltörekvő, szegény versenytársakat kizárja. Ragaszkodtak a czéhekhez a földesurak, mivel tőlük különböző szolgáltatásokat kaptak. Ragaszkodott a papság, mely az 1729-iki országgyűlésen azzal érvelt a czéhek eltörlése ellen, hogy ez esetben az istentisztelet és vallásosság alább szállana, hiányoznék az ünnepeken a czéhek lobogója. ¹⁾

Ily korlátozott kisiparból és kiskereskedésből nagy tőkék nem halmozódhattak fel úgy, mint felhalmozódhattak Olasz-, Német-, Angol- és Franciaországban és Németalföldön már a középkor végén. Ezekben az újkorban már milliókkal dolgozó hajós-vállalatok, gyarmatosítások, kereskedelmi társaságok keletkeztek. A nagy tőkék egész községeket dolgoztattak fonó-szövő munkával s termékeiket idegen országokba szállították. A Fuggereket, Welsereket, Medicieket, mint a régi kor milliomos vállalkozóit mindenki ismeri. Nálunk a vármegyének limitáló joga van s ezzel az ipartermékek árát megszabhatja, leszállíthatja. S mivel mindenik megye külön-külön árszabást alkothatott, lehetlenné tette, hogy iparosaink és kereskedőink nagyobb területre egységesen számíthassanak.

Kisiparosok, kiskereskedők maradtak tehát polgáraink egész napjainkig, ha ugyan egyáltalában megmaradtak, mert amint láttuk, a török, német háborúk hatalmas pusztításokat vittek véghez köztük. Azután bőséges részük volt a vallási üldözésekben. Amint egy városban a protestáns polgárság megerősödött, jólétre emelkedett, egyszerre jött egy reactio és czéhmesterekké s a tanácsba csakis katolikust lehetett

¹⁾ »Magyar Közgazdasági Szemle« 1909: XXXIII., 99. 1.

választani. A régi családok letűntek, az újaknak előről kellett kezdeni az emelkedést. Majd a protestáns városok jelentették ki hogy katolikust nem vesznek be az ipari vagy kereskedő czéhbe. Majd jöttek a telepítések, a németek, a görögök, az örmények, a zsidók. Ezeket meg azután mindenki üldözte, ha megszedték magukat, mint uzsorást hajszolták őket, mint akik az igaz magyarok vérét szívják. Ily mostoha viszonyok közt ezek sem tudtak nagy tőkét fölhalmozni s nagy vállalatokat létesíteni.

Ha lakosságban lassan-lassan emelkedtek is városaink, valódi városiasságban nem. A legtöbb csak nagy falu volt. Az alföldön minden polgár földműves is volt, így élt meg. A felvidéki városok föld hiányában, ipar és kereskedelem nélkül megrekedtek, megállottak. Egy-egy iskola, hivatal, katonaság ideig-óráig csak ad valami szűkös kenyeret, de ez nem virágzás, hanem tengődés.

Aki nyugaton megfordult, elbámul azon a fejlettségen, amit ott tapasztalt. És e culturának megtalálja magyarázatát, ha ránéz a térképre és látja, hogy mily sűrűen van behintve városokkal. Vannak egyes vidékek, ahol – hogy úgy mondjam – a faluk is városok. Mert tulajdonképpen mi alkotja a városokat ma, hogyan, mivel lehet városokat alapítani? Régen egy vár, kolostor vagy helység erős falai magukhoz vonzották az embereket. Ma a gyár az az erős delej, amely az embereket ellenállhatatlan erővel maga köré csoportosítja. A gyár ezer és ezer munkással termel és ez a tömérdek munkás fogyaszt is. Így születik meg a gyári helyen a kereskedelmi forgalom, a gőz- és villamos vasút. A házak, mint eső után a gomba, úgy nőnek ki a földből. A viruló gyár nagy adót fizet, van miből iskolát, színházat, vízvezetékét és culturpalotákat lehet építeni. Így születik meg a modern város 100 és 100.000 lakójával s a modern élet minden kényelmével és élvezetével.

Vannak különösen nálunk sokan, akik a régi falusi kastélyok összeomlásán keseregnek és ódákat zengenek a falusi élet, sárkunyhós, mezítlábos örömeiről, de azért maguk minél nagyobb városba törekszenek, hogy az ott felhalmozott százazrek culturmunkájának gyümölcsét élvezzék. Az ilyenek más számára a fagyúgyertyát ajánlják, míg maguk Paris

nagyszerű ívlámpái alatt szeretnének korzózni. Más számára a legfelségesebb közlekedő eszköznek tartják a dilizsáncot (gyorskocsit), azonban maguk villamos vonatokon, sőt repülőgépen szeretnének száguldozni.

Ne keseregjünk a letúnt régi világon, mikor az emberek őseik földjeit csendes merengések közt ökreikkel boldogan szántották. Azt a régi világban megtehették, akkor az embernek szerény igényei voltak, de élete nem is állott messze az állattétől. Ma, ez alacsony fokú gazdálkodással sokoldalú szellemi és anyagi szükségletünket nem fedezhetjük. Egy agrár-nllam az újkori élet szükségleteit kielégíteni nem tudja. Ebből származik hazánk minden nyomorúsága és legfőbb ideje, hooy áttérjünk az iparra és a kereskedeésre. Ne a béreskunyhókkal körülvelt lapos curia legyen az eszményképünk, hanem a füstölgő hatalmas gyárkéményerdő s körülötte a művelt munkásság utczasorai. Aki ilyenén ábrándozik, ilyet alkot, annak azután van a nyüzsgő világváros közepén márvány-palotája, tengerparton, kies fürdőhelyen nyájas nyaralója. Élete nem a pusztában bolyongó, félelmet ébresztő magános oroszláné, hanem a culturát élvező, culturát terjesztő XX. századbéli emberé. Hazánk és nemzetünk sorsa attól függ, hogy a nagyok és a kicsinyek megértik-e és megvalósítják-e ezen eszményt. A jelen és a jövőndő nem a falué, hanem a városé, nem az igénytelenségben tengődő, hanem a cultura fákláját lobogtató országé. Ez pedig csakis fejlett városi élet mellett lehetséges.

A városi élet és a fejlett polgári osztály hiánya az oka minden bajunknak. Városok, polgárság kifejlődésével mérséklődnek, sőt eltűnnek bajaink. A földművelő falusi élet csak laza kapcsolatot tétesít. Az iparos és kereskedő városi élet összehozza és közös, összhangzó munkára szoktatja az embereket, letörli az emberekről az ősi vadságot és művelt emberekké teszi őket. Megszünteti a nemzetiségi gyűlölködést. A város nagy vállalatai, forrongó élete magához vonja a feltörekvő erőket, amelyek az érvényesüléshez, kenyérkeresethez elegendő teret találhatnak itt is és nem vándorolnak ki. A város ezer alkalmat nyújt a művelődéshez s így az emberiség haladásának a leghatalmasabb előmozdítója.

Modern várost pedig csak gyárakkal lehet teremteni.

Tehát hazánknak legégetőbb kérdése a gyáralapítás. Hogy pedig gyárat alapítsunk, ehhez az egész ország belső szervezetét és gondolkodását át kell alakítani. Át kell alakítani az egész nevelést, az iskolába a sok elméleti szörszálhasogatás helyére a gyakorlati gondolkodást és nevelést kell behozni s a gyakorlatilag nevelt új nemzedék pedig irtózáttal fog elfordulni a közügyek terén is minden üres szalmacsépeléstől, hanem fog akarni és fog tudni alkotni is. Es e gyakorlati szellemben nevelt nemzedékből ki fog válni az új Széchenyi, akinek lesz esze és bátorsága minden előítélettől, minden önérdektől és osztályédektől menten megmutatni a hazánk jövődjének útját és eltalálja azt a hangot, melylyel a hazának minden fiát nyelvi és vallási különbség nélkül munkára fogja szólítani s megnyitja mindenki előtt az utat, hogy anyagi és szellemi téren legjobb tehetsége és meggyőződése szerint dolgozzék önmagáért, a hazáért és az emberiségért. Addig, amig modern ipari és kereskedő, vagyis városi culturájú nemzetté nem fejlődünk, nemzeti függetlenségről nem is álmodhatunk. Mert egy polgárosodott embernek és országnak (Ausztriának) szövetsége egy, a földmívelés fokán visszamaradt nemzettel és országgal (Magyarországgal) mindig az előbbi uralmával és az utóbbi alárendelt helyzetével fog járn.